

DALIA SATKAUSKYTĖ

Apie literatūrą be vietos, arba sėkmės siužetas

Taisija Laukkonėn, *Dainiai be tautos: Lietuvos rusų rašytojų strategijos (po) sovietmečiu*, Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2013, ISBN 978-609-425-115-3

Naujumas, aktualumas, tyrimo metodologijos apibrėžimas – mokslo biurokratiškos reikalavimai „mokslinei produkcijai“, į kuriuos ne vienas humanitaras žiūri formaliai (reikia, tai sugalvosim) ar problemiška bei kritiškai (aktualumas – visai šalia konjunkcijos, naujumas implikuoja abejotina prognozę, o tyrimo metodologijos fetišizavimas liudija amžinus humanitarinių mokslų kompleksus ir nesėkmei pasmerktą troškimą prilygti „tikriesiems“ – gamtos ir tiksliesiems – mokslams). Kartais, atvirksčiai, į šiuos reikalavimus žiūrima labai rimtai, taip rimtai, kad net nepastebima, kaip tyrimo objektas tampa tik iliustraciniu priedėliu prie kokios nors metodologijos vadovėlinio konspekto, o deklaruojamas naujumas ir aktualumas yra tiesiog iš piršto laužtas, skambiomis teorinėmis metaforomis apkašytas patosas.

Taisijos Laukkonėn knygai *Dainiai be tautos: Lietuvos rusų rašytojų strategijos (po)sovietmečiu* nebūdingas nė vienas iš šių požiūrių. Jos tyrimo objektas – sovietmečio ir posovietmečio Lietuvos rusų poezija *kaip literatūros lauko segmento dalis* [išskirta mano – DS] yra iš tikro visiškai naujas, Lietuvoje ir turbūt pasaulyje dar niekieno neaprašytas, net jeigu atskiri autoriai kiek ir tyrinėti. Kaip rodo jau šis objekto apibrėžimas, teorinė prieiga, tyrimo metodologija (literatūros sociologija) ir tyrimo objektas yra vienas su kitu suaugę, sąlygoja vienas kitą: viena vertus, objektas „prašosi“ metodo, kita vertus, metodas konstruoja objektą. Tyrimą, žiūrint paviršutiniškai ar akademinio biurokrato akimis (o tai, deja, neretai sutampa), aktualizuotų jo sąsajos su kultūrinių paribių studijomis, įtraukiančiomis į apyvartą daugiakultūriškumo, hibridiškumo, migracijos, transmigracijos, mažumos ir panašias sąvokas, populiaras šiuolaikiniame akademiname ir net viešajame diskurse. Populiaras tiek, kad jos nesunkiai gali tapti

akademinės konjunktūros požymiu. Tačiau, kaip teigia pati autorė, mažumų literatūros studijos kaip aktualumo argumentas atsirado ne *a priori*, o jau vykdamant patį tyrimą. *A priori* būta labai aiškaus asmeninio intereso, kuris ir padėjo išvengti konjunktūros rifų, ir, manau, prisidėjo prie intelektualinės knygos intrigos, įtraukiančios net skaitytoją, nedaug ką žinantį apie Lietuvos rusų literatūrą.

Asmeninį interesą autorė iš karto apibrėžia remdamasi Pierre'o Bourdieu sociologine teorija, kuri šioje knygoje yra pamatinė, – ji yra ir tyrėja, ir tyrinėjamo lauko segmento dalyvė. Tad teorija pasirodo ne kaip išorinis priedas, o kaip vidinis poreikis – būdas suprasti erdvės, kurioje veikiama, logiką ir turbūt suprasti savo pačios veikimo būdą. Tiesa, apie pastarąjį poreikį, kaip ir apie asmeninę literatūrinio elgesio strategiją, tiesiogiai nekalbama – knyga pradeda nuo teorijos siūlomo savęs objektyvavimo judesio, pamatinės refleksyvaus tyrimo sąlygos. Tačiau tyrinėjamą literatūros lauką suvokiant kaip *galimybių erdvę*, kaip ir siūloma šioje knygoje, tokia *galimybė* nesunkiai įsivaizduojama.

Kaip matote, recenzentei sunku išsisukti nuo monografijos siūlomų žaidimo taisyklių – neišeina kalbėti apie knygą kitaip nei joje naudojamos teorijos terminais. Drįščiau spėti, kad taip nutinka dėl to, kad metodas šiame tyrime kaip reta funkcionalus.

Funkcionalumo pažadas pasirodo jau pačioje knygos pradžioje, formuluojant tyrimo objekto specifiką ir drauge atskleidžiant jo konstravimo mechanizmą (apie tai jau buvo užsiminta). Pažadas nenuvilia. Tai vienas iš ne tokių dažnų atvejų, kai Bourdieu teorija literatūrologiniame tyrime panaudojama ne dekoratyviai, įsegant į teksto audinį vieną kitą terminologinę puošmeną (laukas, simbolinis kapitalas, agentas, kurį, beje, Laukkonėn motyvuotai siūlo versti „dalyviu“), ne selektyviai (vienus teorijos elementus pasirenkant, kitus atmetant kaip nereikalingus ar nebūtinus konkrečiam tyrimui), o sistemiskai, kaip struktūrinis modelis, kurio vienas elementas susijęs su kitu ir vienas kitą paaiškina. Sistemiskumo įsisąmoninimo ir jo perteikimo poreikiu paaiškintinas ir šioks toks skyriaus „Teorinė uvertiūra“ perteklius ar disertacinio mąstymo liekana, kai pristatomi ir tie dalykai, kurie savaime gal ir įdomūs, bet tolesniame tyrime nelabai funkcionuos (pvz., lauko sąvokos genezė ir sąsajos su Kurto Lewino psichologine teorija). Būtent visos sistemos kontekste tyrimas susiaurinamas iki lauko segmento dalyvių strategijų analizės, tačiau šis susiaurinimas nėra selektyvus teorijos elementų panaudojimas – teorinė sistema iš akiračio nepaleidžiama. Strategiją *à la* Bourdieu suvokiant kaip dalyvio veiksmus, orientuotus į

lauką, kaip lauko struktūros primetamų „žaidimo taisyklių“ ir improvizacinės dalyvio laisvės sąveiką (p. 30), naują motyvaciją įgyja tyrimo objekto imtis ir drauge knygos pavadinimas. (Po)sovietmetis literatūrinio elgesio strategijų tyrinėtoji yra labai dėkingas laikotarpis – viena vertus, jame labai aiškiai matyti skirtingų hierarchizavimo principų (autonominio, heteronominio-ekonominio ir, Pascale'ės Casanovos papildomai išskirto, heteronominio-politinio) sąveika, kita vertus, jame matyti pats „žaidimo taisyklių“ keitimosi procesas, implikuojąs ir gana radikalų strategijų pasikeitimą.

Pasirinkusi kiekybiškai aprėpiamą lauko segmentą (rusų literatūra Lietuvoje), to segmento dalį (poezija), konkretų laikotarpį (sovietmetis ir posovietmetis) ir aiškiai išskyrusi tyrimo aspektą (literatūrinio elgesio strategijos), monografijos autorė suskuria prielaidas labai konkrečiai, išsamiai ir preciziškai struktūruotai analizei. Skyrius „Empirinė avantiūra“ susideda iš dviejų didelių poskyrių, skirtų minėtiems laikotarpiams, kurių kiekvienas, savo ruožtu, struktūruotas apverstos piramidės principu: nuo platesnio, bendresnio aspekto link konkretesnės jo raiškos. Kiekvieno poskyrio pradžioje pristatoma lauko būklė ir sandara aptariamam laikotarpiui, po to aptariamos kolektyvinės elgesio strategijos, pasirodanti literatūrinėje spaudoje (žurnaluose, almanachuose, kituose kolektyviniuose leidiniuose, o posovietiniu laikotarpiu ir interneto projektuose), o paskiausiai pereinama prie individualių strategijų. Poskyrių simetrija tobulai išlaikoma – kiekviename jų pateikiama po dvi kolektyvines ir po tris skirtingas, bet reprezentatyvias, lauko segmento struktūrą atskleidžiančias, individualias strategijas – sėkmės ir nesėkmės siužetus, po kurių suformuluojamas lauko segmento būklės apibendrinimas („Lietuvos rusų literatūra sovietmečiu: apibendrinimas“ ir „Lietuvos rusų literatūra posovietmečiu: galimybių erdvė“).

Laukkonėn pateikia precizišką kiekybinę lauko sando analizę – su skaičiais, lentelėmis, diagramomis, kokybinę sociologinę kolektyvinių strategijų analizę ir labai precizišką poetinių tekstų bei jų vertimų kaip individualių strategijų reiškimosi analizę. Tai liudija keleriopas autorės kompetencijas ir gali būti vertinama kaip organiško, vaisingo tarpdiscipliniškumo pavyzdys. Pats Bourdieu su tokia mano charakteristika turbūt nesutiktų ir tikriausiai teigtų, kad knygoje pristatytas tyrimas yra sėkminga išorinės analizės ir vidinės interpretacijos sintezė, prieinama tik jo pasekėjams. Galbūt ginčytusi ir autorė, kūrinio poetiką suvokianti kaip neatsiejamą strategijos dalį, taigi laikanti ją sociologinės analizės objektu:

Grožinio teksto specifika literatūros lauko tyrimo kontekste, viena vertus, ta, jog net jei kūrinys tiesiogiai neformuluojami kūrybos principai, juos vis vien netiesiogiai manifestuoja pati kūrinio forma. Rinkdamasis kalbą, žanrą, stilių, tradiciją, rašytojas renkasi ir tam tikrą vietą literatūros lauke – net jei tai daro intuityviai ir atsisako reflektuoti savo padėtį. (p. 31)

Deja, „gryniesiems sociologams“ (įskaitant ir patį Bourdieu) ėmus analizuoti literatūros kūrinį ir mėginant jį sieti su rašytojo padėtimi lauke, neretai neišvengiama „trumpo sujungimo“: tam tikros formos, stiliaus, struktūros sąvokės laikomos tiesioginiais ir savaiminiais padėties „įkalčiais“, o tekstas tampa tik išorinių jam struktūrų paliudijimu. Laukkonėn eina kiek kitu keliu: ji labai vaisingai derina sociologinę ir filologinę pozicijas. Kaip literatūros sociologei jai nėra blogų tekstų, tad „nepopuliaraus piliečio“ Jurijaus Dubasovo eilėraščiai, estetų požiūriu tiesiog grafomanija, strategijų analizei yra tokie pat reikšmingi kaip ir Brodskio pozicijos (ir poezijos) alternatyvą formuojančio Michailo Didusenkos lyrika ar estetinės „šilkverpės“ Lenos Eltang poezija. Kita vertus, strategijos rekonstruojamos ir iš kitų tekstų: vertimų, publicistikos, autobiografijų, interviu ir net vizualių reprezentacijų (portretinių nuotraukų). Akivaizdi ir tam tikra interpretacinė autorės pozicija – iš galimų interpretacinių krypčių pluošto pasirenkamos tos, kurios padeda rekonstruoti teksto autorių kaip lauko dalyvių literatūrinės strategijas, pagaliau pasirenkami ir tam dėkingesni tekstai. Tačiau visais atvejais į tekstą įsiskaitoma filologiškai – labai atidžiai, neprimetant jam išankstinio žinojimo apie dalyvio padėtį lauke ir neieškant tos padėties įrodymų ir patvirtinimų. „Prakalbinama“ eilėraščio struktūra, iš pirmo žvilgsnio tyrimui nereikšmingi formos elementai (tokie kaip eilėdara), paratekstai ir intertekstai, iš teksto išauginami kontekstai. Be to, kiekvienas tekstas analizuojamas nepaleidžiant iš akių tyrimo visumos, kitaip sakant, analizuojami eilėraščiai tarsi kalbasi vienas su kitu. Tai, kas buvo pavadinta tarpdiscipliniškumu, gali būti pavadinta ir sociokritine pozicija: ne tik atsisakymu priešinti tekstą ir kontekstą (tą patį lyg ir bando daryti Bourdieu tipo literatūros sociologija), bet tekstą laikant pagrindine socialumo reiškimosi vieta, taip pat ir rašytojų strategijų reiškimosi vieta. Beje, daktaro disertacijoje, kurios pagrindu parengta knyga, sociokritinė pozicija atvirai deklaruojama: „Nors disertacija daugiau remiasi Bourdieu nei sociokritikų darbais, pagal sprendžiamų problemų pobūdį ji galėtų būti priskirta

tiek literatūros sociologijai, tiek sociokritikai.¹ Knygoje, kurioje beveik nelikę disertaciškumo pėdsakų (prie to, beje, prisideda ir labai vykęs knygos pavadinimas, disertacijos temą nukėlęs į paantraštę), nebėra šios atviros deklaracijos, bet sociokritinė nuostata joje neabejotinai funkcionuoja. Kas tuo suabejotų, patvirtinimą rastų ketvirtajame knygos viršelyje, kuriame tiesiogiai minimas sociokritinis poezijos skaitymas.

Beje, su sociokritine intencija atliktos atskirų eilėraščių analizės dažnai įgyja interpretacinį ir kultūrinį perteklių, kuri laikyčiau neabejotinu šios knygos privalumu. Šis perteklius, viena vertus, „prakalbina“ tekstą daugiau nei reiktų jo tyrimui pasirinktu aspektu, kita vertus, siūlo tolimesnes tyrimo galimybes. Tokio prasmingo pertekliaus centru laikyčiau lyginamąją Aido Marčėno eilėraščio „Sena nakvynė Leningrade: improvyzas“ ir Georgijaus Jefremovo vertimo palyginimą. Šiame palyginime susipina daug sluoksnių: vertėjo sampratos, svarbios analizuojamų autorių strategijose, rekonstrukcija, vertimo kaip kultūrinės interpretacijos problema, sovietmečio kultūrinio konteksto ir intertekstinio dialogo išskleidimas, sovietmečiu rašytos poezijos recepcija posovietiniu laikotarpiu etc. Visa tai inkorporuota į nepaprastai precizišką originalo ir vertimo filologinę analizę, kurią, kaip pavyzdinę, galima būtų pateikti studijuojantiems literatūrinį vertimą. Dingusi originalo frazė „skaidrius eilėraštis Buroko“ virsta visų filologinių kompetencijų reikalaujančiu detektyviniu tyrimu, padedančiu atsakyti į klausimą, kas vertime buvo prarasta ir kas išsaugota:

Eilutė „skaidrius eilėraštis Buroko“ yra keturskiemenis jambas su pirichiu trečiajame skiemenyje ir moterišku rimu, tuo tarpu rusų kalba vien žodžių derinys „eilėraštis Buroko“ turi 10 skiemenų: *стихотворение Бурокаса*, be to, jei būtų siekiama vertime išsaugoti tiek Buroko vardą, tiek metrą ir rimą, stipriojoje (rimuojamoje) padėtyje Burokas būtų galėjęs atsirasti tik vardininko linksniu: visuose kituose linksniuose jis turi formą U_UU, taigi tobulai tinka užimti tik antrojo kirčiuoto ir trečiojo (pirichio) eilutės skiemenų pozicijas. Jefremovo pasirinktas eilutės analogas (*но это дивно в строчку ляжет*) išsaugo moterišką rimą ir keturskiemenį jambą, kurio schema tampa „ideali“ (be pirichio). (p. 214)

1 Taisija Laukkonèn, „(Po)sovietinė rusų poezija Lietuvoje: Literatūrinio elgesio strategijos“: Daktaro disertacija, Vilnius, 2012, p. 25.

Kuris literatūros sociologas, o ir modernių teorijų užburtas filologas, šian dien leidžiasi į tokius eilėdaros brūzgynus, apdovanojančius ir analitiką, ir pasirengusį skaitytoją neatremiama argumentacija?

Vertimo praktikai literatūrinio elgesio strategijų analizėje neatsitiktinai tenka svarbus vaidmuo. Viena vertus, rusų literatūros polaukio Lietuvoje dalyvį vertimas paverčia kultūriniu tarpininku, lyg ir padedančiu įprasminti jo visokeriopai nestabilią padėtį, kita vertus, požiūris į vertimą tikslina ir požiūrį į pačią poetinę kūrybą. Nors išsamiau analizuojamas tik Jurijaus Kobrino ir Georgijaus Jefremovo požiūris į vertimą, sistemiškas Laukkonėn požiūris nesunkiai leidžia rekonstruoti ir kitų aptariamų autorių pozicijas. Du minėti poetai tarsi „užpildo“ kraštutinius sistemos taškus: nemažai lietuvių poezijos vertęs Kobrinas vertimą suvokia kaip „netikrą kūrybą“, kurios vargą kompensuoja nebent kultūrų tarpininko vaidmens vertė; Jefremovas yra vertėjas „iš meilės“, kurio strategijoje originali kūryba ir vertimas yra lygiaverčiai dalykai. Paminima, kad Lenos Eltang požiūris į vertimą artimesnis Kobrinui. Išsamesnė vertimo vaidmens analizė posovietinių poetų kūryboje prisideda prie esminės knygos išvados: kultūrinio tarpininkavimo vienakryptiškumas, vyravęs Lietuvos rusų literatūroje sovietmečiu, posovietiniu laikotarpiu tampa dvikryptis, rusiškai rašantys Lietuvoje gyvenantys poetai daugiau ar mažiau tampa abiejų kultūros ir literatūros laukų dalyviais.

Nežinau, kaip šią knygą skaitys ir vertins tie, kurie gerai išmano rusų literatūros Lietuvoje faktografiją. Tačiau nelabai tai išmanantiems, prie kurių save priskiria ir šios recenzijos autorė, Laukkonėn knyga teikia keleriopą malonumą. Pirmasis malonumas pažintinis: atrandama kone nepažinota sovietmečio Lietuvos rusų literatūra – nuo tryntravistų iki „nepopuliaraus piliečio“ Jurijaus Dubasovo. Posovietinė rusų literatūra jau šiek tiek žinoma, ir tai tik patvirtina monografijos autorės išvadą apie kultūrinį posovietinės rusų literatūros Lietuvoje dvikryptiškumą (nors ir skyriuje apie posovietinę poeziją atradimų pakanka). Antrasis malonumas – teorinis, mat seniai neteko skaityti taip gerai struktūriškai suveržtos ir taip teoriškai motyvuotos lietuviškai rašytos literatūrologinės monografijos. Ši malonumą dar sustiprina žinojimas, kad tai pirmoji autorės monografija, akivaizdžiai pranokstanti disertacinį „iššventinimą“ į literatūros tyrinėtojų gretas. Trečiasis malonumas – estetinis. Jį kuria kone iki skaidrumo nugludintas knygos stilius. Teorinis griežtumas knygoje puikiausiai dera su pasakojimo intriga, nepaleidžiančia skaitytojo nuo knygos pradžios iki pabaigos. Lauko segmento struktūra, veikėjų trajektorijos atkuriamos pasitelkiant šmaikščiai

tikslus įvardijimus, rastus pačių analizuojamų autorių poezijoje („nepopuliarus pilietis“, „nežinomas autorius“, „nežinomesnis už Richardą Zorge“, „rusiškas žemės Lietuvos sūnus“, „poetas vatoje“, „šilkverpė“). Poeto strategija gali būti ne tik analitiškai rekonstruojama, bet ir ironiškai apibūdinama. „Poetinės jo strategijos ašis – visada ir visur poetas (Seniai virš keturiasdešimties, / bet atsiduoti prozai – / tai pripažint: / jauniems duodi kelią) – nuo kaklaraiščio iki širdies gelmių“, – tokia kandoka charakteristika tenka Jurijui Kobrinui (p. 198). Aki-vaizdžią ironiją galima būtų laikyti sociologiniam tyrimui būtino objektyvumo pažeidimu. Tačiau dėl to skaitytojui tik lengviau atpažinti, kurios trajektorijos knygos autorei aki-vaizdžiai nepriimtinos, o kurios artimos, taigi ir bandyti nustatyti pačios autorės-lauko dalyvės vietą galimybių erdvėje. Tad tokį lyg netyčia pasirodantį vertinimą galima laikyti refleksyvumo požymiu. Kaip ir nesusilaikymą nuo vieno kito estetinio vertinimo, netiesiogiai priartinantį autorę prie kai kurių sociokritikų, siūlančių neventgi tokių vertinimų, pozicijos.

Taisijos Laukkonén knygą galėtume laikyti ne tik puikiu sociologiniu ir sociokritiniu literatūros tyrimu, bet ir kone tobulu precizijos ir korektiškumo pavyzdžiu. Išnašose nepamirštama net padėkoti šio recenzijos autorei, jau nelabai prisimenančiai, kokiomis aplinkybėmis pasiūlė socialinės deautomatizacijos terminą (šypteliu sau, galvodama, kad gal tą terminą dabar jau reiktų užpatentuoti) ir nurodė Vlodo Šimkaus eilėraščio intertekstą. Pateikiama ne tik pavardžių rodyklė, bet ir rašytojų bei vertėjų žodynėlis. Gal būtų pravertęs ir trumpas periodinių leidinių sąvadas (kai gauni daug, nori dar daugiau). Vis dėlto vienu atveju persistengta. Rusiškų periodinių leidinių pavadinimai (*Литературная Литва, Знамя, Дружба народов* ir kiti), nuosekliai verčiami į lietuvių kalbą, originalo kalba pasirodo tik paminėti pirmą kartą, ir tai tik skliaustuose po lietuviško vertimo. Tikėtina, kad taip buvo orientuotasi ir į skaitytoją, nemokantį rusų kalbos (tačiau tai paneigtų kad ir minėta preciziška lietuviško Marčėno eilėraščio ir rusiško jo vertimo analizė). *Literatūrinė Lietuva, Vėliava, Tautų draugystė* – lietuviškai išversti sovietmečiu ėjusių periodinių leidinių pavadinimai, nuolat šmėžuojantys knygoje, atrodo ne tik kaip redakcinis nesusipratimas. Jie tarsi ima referuoti ir į kažkokį istoriškai neutralų kontekstą. Ar galim įsivaizduot išverstus pavadinimus kad ir garsiajame VKP(b) CK nutarime „Dėl žurnalų *Zvezda* ir *Leningrad*“ ?

Recenziją pradėjau pabrėždama neabejotiną empirinį ir metodologinį šios knygos naujumą. Pabaigti būtų verta dar kartą apibūdinant jos aktualumą,

pranokstantį konkretaus literatūros lauko segmento analizę. Kažin ar galėčiau padaryti geriau, nei tai padarė pati autorė paskutiniame knygos viršelyje: „,Dainiai be tautos‘ – tai, viena vertus, poetai, kurie suvokia save kaip kuriančius gimtąją kalbą svetimoje žemėje. Kita vertus – tai visi šiuolaikiniai poetai, kurie posovietinėje visuomenėje netenka pagrindinės socialinį prestižą palaikiusios mitologijos.“ Lieka tik palinkėti autorei „sėkmės siužeto“ tęsinio.